

Mila Rajković

Beograd

ILUSTRACIJE ZA OTROKE*

Ob odločitvi, da z besedo pospremimo ilustracije za otroke, kmalu spoznamo, da gre za zapletene zadeve. Komaj se predmeta lotimo, že vznikajo vprašanja: kakšna naj bo slika za otroke in še posebej, kakšna naj bo danes? Negotovosti in vprašanja so razumljiva v času, ki je natrpan s časopisi, ki se toliko ukvarja z otrokom in proučuje otroško duševnost, a ki je tudi doba slike — in to slike, v kateri se dogajajo revolucije. Takoj se tudi pojavi, in to morda v svoji najbolj čutljivejši podobi, problem oziroma zahteva po dobri funkcionalnosti, zahteva, ki jo mora upravičiti vsako področje uporabnih umetnosti. Kajti namen takega dela ni samo neodvisna kvaliteta umetnine pa tudi ne lajšanje in lepšanje našega vsakdanjega življenja, temveč bogatenje krhkega, a dovzetnega in pogosto brezmejno zaupljivega, živega in intimnega otroškega sveta. Zato termin grafični design, kadar ga uporabijo za tovrstne umetnine, zveni brezdušno in nepriumno: v svoji faktični suhoti kakor da izključuje vse tisto pretanjeno in osebno, kar mora dajati slika za otroke, naj je že kakorkoli stilno koncipirana. Predvsem želim opozoriti na to posebno umetniško dejavnost. Razprava o ilustracijah zastavlja vprašanja o sodobni umetnosti, vprašanja, ki jih avtor razprave postavlja sebi in ustvarjalcem oziroma njihovemu delu. Gre za raziskovanje še ene možnosti izražanja sveta, v katerem živimo. Beseda teče o našem svetu in trenutku, v katerem je pisec besedila o ilustraciji umetnikov sopotnik, tako tudi nujno premišljuje o eksistenci, konkretizirani v posebnem svetu dela.

Ko pa je treba prvič stopiti v neki drugi svet, v svet tistih, ki še niso naši sopotniki, se povečujejo težave opazovanja in dvomi (najprej o sebi, nato pa o predmetu). Sedaj se ne vprašujemo o umetnosti, ki reagira na svet, temveč o neki drugi umetniški kategoriji, ki podaja izvlečke ali dostopna pojasnila ali sugestije o nam znanem svetu tistim, ki vanj vstopajo in se v njem šele razgledujejo. O teh umetninah bi se moralo več slišati, ker jih sprejema otrok, naj jih ne bi presojali le umetniki, predvsem pa ne samo tisti, ki se nikakor ne približajo otroku ali v otroški svet le redko pogledajo, med umetniki naj bi se vedno slišal tudi glas pisateljev, ker gre tukaj predvsem za likovni odgovor literarnemu besedilu; vedno naj bi slišali tudi druge pedagoge, (kakor je to že od najstarejših časov), ker je vsaka umetnost za otroke tudi vzgojna.

Nekaj je jasno: tovrstna likovna dela bi bilo potrebno poglobljeno študirati in se o njih previdneje izražati, vsekakor z več odgovornosti in pozornosti; da bi pojasnili njihov značaj, ne zadoščajo ali so celo brezpredmetna naša običajna kritična stališča ali čisto likovne sodbe, ki jih dajemo o umetniških delih »za odrasle«.

Znova poudarjam, da tu sploh ne postavljamo, vsaj ne v ostri obliki, ki smo je upravičeno vajeni v dialogu z delom in ustvarjalcem, cele vrste tistih problemov, na katere pričakujemo odgovor od umetnosti, in da izgine niz meril ali bolje zornih kotov, pod katerimi presojam umetniška dela sodobnikov in pronicamo vanje.

Najprej želim iz tega klobčiča potegniti tisto kočljivo in zelo nepopolno vprašanje o umetniški sodobnosti dela. Slika za otroke je »uporabno« delo, ki bo najverjetneje takoj, a upajmo tudi za dlje časa, pridobilo željno in hvaležno, toda posebno publiko. Ker tudi to umetnost ustvarjajo odrasli, se začenjajo poleg neizogibnih dilem vrvitati nesporazumi v to ne ravno najbolj razvito umetniško področje. Nekateri so direktno preneseni iz miselnega kroga starejših o sebi, a so postavljeni v imenu otrok. Nauki o tem, kako je treba delati, kaj je dobro in kaj slabo (za otroke), kaj jim ugaja (ali naj bi jim ugajalo) ali ne, kaj je prav za otroke in kaj narobe, celo lažno, se koncentrirajo v ostro, toda nedoločno postavljene pojmovanje, da je edino resnično »sodobno«, da so današnji otroci (vseh starosti?) mnogokaj prerasli in zato berimo, kar je »anahronistično«, starinsko kot lažno. Dajmo torej novim otrokom samo »nov jezik z novim občutkom«. Ali zares vse, kar dajemo otrokom, razen nekaj izjem, cepeta na mestu in beži od časa, v katerem nastaja? Odgovor, ki mora tudi za nas veljati, je k sreči v dejstvu, da danes v svetu pristopajo k otrokom prek knjižne slike na najrazličnejše načine. O tem se lahko prepričamo, če pogledamo v kakšno svetovno antologijo današnjih ilustracij za otroke, ki so jih ustvarili tam, kjer ima kultura knjige za otroke ali umetnost knjige že lepo tradicijo. Pri tem mislim na tisti svet, ki sicer oblikuje ter narekuje najodobnejše izrazne načine v umetnosti »za odrasle«, za katere smo dovoljni. Če torej odpremo tako zbirko primerov, vidimo veliko raznolikost oblik, veliko skalo občutkov, kar vse predvideva toleriranje pristopov: nisem opazila, da bi kateri sodnik enemu načinu ilustracije dal prednost zaradi njegove drugačnosti, zato tudi v komentarjih slike enakopravno obravnavanje. Očividno je umetniški pristop k otroku zapleteno opravilo, ki spoštuje tudi trajni in nadčasovni del otroške psihe. Naj so splošni življenjski pogoji še tako spremenjeni (ali preresni), otroštvo obstaja. Lahko ga odrinemo ob stran, celo negiramo z določenimi ponudbami: ponudimo na primer absurd, namesto da zbužamo domišljijo, ki je psihična nujnost otrok. Ali se je morda nekdaj domišljija popolnoma identificirala z absurdom? Domišljija podira jezove čvrste in banalne sedanjosti, gradi nemogoče. Toda absurd, vsevednost odraslih, negira in onesreča, spremlja presežek znanja, ne pa otroško nezadostnost in naivnost. Domišljija ima peruti, absurd je zlovešč, neskladen. Kar se tiče odmerjene količine absurda (nonsensa), ga otrok kot moderni surogat domišljije sprejema samo v otroškem risanem filmu, kot posodobljeno bajko, ker film premore za prepričljivo, sprejemljivo izvajanje potrebna sredstva, ki jih knjižna ilustracija nima. To so hitrost dogajanja, izginjanje enih in vzpostavljanje novih situacij, v katerih se neverjetno v hipu spreminja v možno stvarnost. Ker se otrok še ni ustalil v stvarnosti in spoznal njenih meja, z lahkoto sprejema likovno fikcijo. Toda knjižna ilustracija je klasična, ker je statična, kot je vedno bila, zato ji ne kaže niti pomisliti na to dinamičnost. Toda če sodobni absurd, cinizem in brezizhodne situacije ter ves repertoar duhovitosti odraslih ne more biti otrokom niti danes prav blizu, se mi zdi, da tudi lik tistega Zmajevega starčka, ki poletnega poldneva skače z murve s kovčkom, polnim izmišljotin, niti intencija te znane zgodbe v verzih o Maksimu se dosti ne razlikuje od nekaterih zares uspelih in zelo sodobnih

umetniških pristopov otrokom pri nas. Da, Čika Jova še živi in vse novo ni popolnoma novo, pa tudi vse staro ni popolnoma staro.

Podobno je s koncentriranim humorjem, na katerega vse preradi skrčimo »umetniške potrebe« sodobnega otroka. Če humoristi in karikaturisti po poklicu delajo kot ustvarjalci za otroke, na tem področju brez dvoma sugestivno učinkujejo (od Buscha naprej). Vendar je znano, da pravzaprav svet humorja in karikature za odrasle prenašajo otrokom in da je pogosto njihova preveč enosmerno naravnana vloga s tem tudi končana. Skratka, specialisti kakega žanra niso pravi ilustratorji knjig: tudi ko se lotijo teksta, pravzaprav ilustrirajo same sebe, ker so se navadili, da ustvarjajo svoj jasni svet. A poleg komike in nepričakovanosti vodijo v svet otroških interesov in v tisti svet, v katerega se otroci odpravljajo, vsekakor tudi druge poti.

Sicer pa, ko mislimo na slike za otroke, vse prepogosto zanemarjamo neke bistveno otroške situacije. Pozabljamo na različne starostne stopnje in na to, da so s tem povezani samo zabavni pa tudi vzgojni teksti. Risbo za otroke identificiramo s tisto za male, predšolske otroke, »predrazumske« otroke in naše simpatije se gibljejo k nedidaktični, »neresni« risbi, lahki in neobvezni, kot je besedilo, ki jo spremlja, kar pogosto zares pomeni najlepše besedilo, pesmico, tisto, ob kateri odrasli najbolj uživajo. To so stvaritve, ki starejše nezadržno privlačijo in zgrabijo, verjetno tudi iz potrebe, da ubežijo iz zelo določene vsakdanjosti v zares zunajčasovni svet te otroške starosti: tako so nekoč odrasli bežali v raj na zemlji, v svojo zlato dobo. Ali je svet malega otroka zunaj časa? Vsekakor je brezgodovinski (ne predzgodovinski), a takšen je tudi njegov izraz, tako imenovana otroška umetnost. Prizadevanje umetnikov, ki se obračajo na otroke in delajo za otroke, se omejuje najboj na to, da jih počasi in sugestivno uvajajo v zgodovinski svet. Prav imajo samo, kadar to počnejo na najrazličnejše načine, ker ni treba, da uhajajo iz svoje kože. Tako otroci na srečo imajo tudi v sliki večjo skalo umetniških signalov, ki jim pomagajo pri odraščanju. S temi različnimi, posameznimi potmi umetniki odkrivajo tudi svoj način iluzije vračanja v rajski vrt, ki je odraslim zaprt. Kje se bodo srečali odrasli in otroci? Ilustratorji za otroke stalno dajejo predloge za ta srečanja.

Tako verjetno ostaja ob strani oziroma mnogim kakor da ne pride na misel, da obstoji slika za večje otroke, »resna« risba za težje besedilo, ki vodi v čas odraslih, da obstojijo tudi učbeniki, da je treba za otroke ilustrirati množico besedil iz otroške književnosti, iz klasike, ob katerih bi preveč svobode v odnosu do vsebine in besedne umetnosti pomenilo zgrešiti celo knjigo. Zabava in pouk, to je, kakor koli jih obrnemo, bistvo umetnosti, ki jo dajemo otrokom, in umetnost za otroke je v bistvu vzgojna, torej tudi stopnjevana. Kaže pot, z njo nekam vodimo, nekaj uravnavamo. Ni samo ustvarjalčeva osebna zadeva, zaznamovana je z nekimi konstantami, ki so v otroku samem. Tisti, ki več znajo, dajejo to umetnost otrokom kot del sveta. Če so razumni in občutljivi, bodo znali odmeriti, koliko je potrebno.

Iz daljne preteklosti, ko je otroški svet poznal le nekaj medsebojnih iger in kakšno igračko, nas gledata dve čudoviti, izredno imenitni sliki iz približno istega časa (narejeni za odrasle!): Bruegelove *Otroške igre* in izredna redkost — renesančni portret otroka (iz Verone), v roki drži večji kos papirja z risbo, ki jo je sam narisal. Igre, igrače in otroška ustvarjalnost so skoraj zunaj časa. Otroški svet so vendarle spoštovali tudi v neugodnejšem času, na primer v srednjem veku, čeprav je srednjeveški duhovni junak, svetnik iz legend, kot ideal postavljal svoje starikavo obnašanje v otroštvu, tako igro in otroštvo preskočil

ter ju zanikal. Pravo proučevanje otroka, ki obsega tudi njegovo ustvarjalnost, se je začelo pozno — šele konec prejšnjega stoletja. Vendar je vzgajanje najprej s pomočjo navadne slike predmeta, namenjene prav otroku, nato prek slikanice in na koncu z umetniško ilustracijo posledica začetkov moderne pedagogike pri filozofu Locku, spremljamo jih od začetka 18. stoletja. Iz navadnega učila je nastala posebna, ambiciozna umetniška panoga. In tako se je v zelo dolgi kronologiji ilustriranih knjig, najprej rokopisnih, nato tiskanih, pojavila umetniška ilustracija knjig za otroke kot najmlajši poganjek. Ko zdaj opazujemo njeno bujno rast, je med tem postala hitro dozorelo in že klasično sredstvo, ki pa je samo del ogromnega sveta mnogo modernejših sredstev za zabavo, vzgojo, igro, spoznanja, od katerih mnoga tudi gojijo umetniške ambicije. Platon, ki je s tolikšnim, celo surovim prepričanjem oblikoval svojo pedagoško konstrukcijo za proizvodnjo idealnih prebivalcev Države tudi s pomočjo slike, je izbiral med umetniškimi slikami tiste z določenimi vrednostmi, ki bi mogle takoj pedagoško učinkovati s svojimi predstavami vrlin in s svojo harmonijo, s svojo obliko in vsebino na otroke in mladino. Če je bila naivna želja starega filozofa, da bi otrok s slike odraslih razumel in osvojil lepoto in dostojanstvo, ki jo vsiljuje sama umetniška sugestija, ni manj naivno tudi, kadar se danes misli, da more biti sodobni otrok ob sliki enakopravni udeleženec v duševnih situacijah odraslih.

Kaj je danes slika za otroka? Kaj bi mogla biti? Ostati umetnost, a hkrati govoriti otroku o njem samem v okviru njegovega znanja in njegove vzgoje. Zares, nič ni težjega kot obuditi otroštvo in njegov jezik. Edina možna umetniškova ambicija je približevanje, ki se lahko zgodi samo s »spominom srca«, pri slikarju pa še s tisto obliko (izpovedjo), ki se mu po občutku zdi primerna za tako približevanje. Koliko se lahko ilustrator za otroke s svojo imaginacijo in formo živi oziroma vrne v otroštvo po lastni dolgi odsotnosti? Do katere mere in kako uspe ustvariti svoj mali otroški svet, čeprav je odrasel? Ali more odrasli človek ne glede na naravnost in ljubezen do otrok sploh ponovno ustvariti otroški svet, ali je bolje, da se zadovolji z nečim otrokom sprejemljivim in razumljivim? Takšen ilustrator, če svobodno ne posnema otrokove risbe (a to je redkejša in samo kdaj pa kdaj primerna pot), slika normalno, v okviru tistih umetniških izrazov in oblik, ki se uporabljajo v umetnosti, a jih izbira in prilagaja gledalcu in njegovi duševnosti. Ali v sami umetnosti ni bilo dovolj obdobji in okoliščin, v katerih so še bolj omejevali popolno svobodo izražanja, pa so nastala vrhunska dela. Vedno so dobri ilustratorji za otroke bili privlačni tudi za odrasle. Toda kje je treba iskati napako, če tudi tu pride do neke vrste absurda. da so privlačnejši in sprejemljivejši za odrasle kot za otroke? In ali je slika, tudi tista za otroke, sedaj v dobi inflacije slike, res vedno in takoj najjasnejši in najelementarnejši znak za besedo, idejo, pojem? Tudi srednjeveške cerkvene slike so se kljub namenom, da bodo govorile nepismenim, spreminjale v zapletene uganke, razumljive samo najbolj pismenim (šlo je tudi za neko vrsto ilustracije besedila).

Prvi moderni pedagog, filozof John Locke, je konec 17. stol. zahteval, da je treba otroku dati čim več slik, najprej slike živali (če jih je mogoče najti), da bi jih z njimi »pridobili za branje.« Vsi vemo, posebno tisti iz časa pred »poplavo slik«, kako se nam je v otroštvu vtisnila v spomin kakšna ilustracija, kako nam je strnila tekst, podčrtala pomembno, se preprosto poistovetila z zgodbo. Delovali so znani mehanizmi »prevlade« slike nad slikovito besedo. Prispeli smo končno do osnovnega v knjižni ilustraciji — do njene zveze z besedilom. Čeprav

so zelo hitro postale že »starinska« ponudba, so ostale slike za otroke najpristnejše darilo otrokom, tisto darilo, s katerim se sooči, h kateremu se lahko vrača in ga raziskuje in najdlje nosi v sebi. To je tista počasna in trajna sugestija statične slike.

Prava knjižna ilustracija se je sedaj skoraj izključno omejila na otroške knjige. Ilustriranje znamenitih književnih del, ki je bilo tako bujno v 19. stoletju, je skoraj popolnoma opuščeno ali pa se že od začetka našega stoletja krči na umetniško intervencijo v stilu »sorodnosti po izbiri«. Preusmerilo se je k svobodni asociaciji. Včasih se omejuje na lahen dotik brez kakršnegakoli ilustrativnega namena. Ne zapirajmo oči pred dejstvom, da je zlata doba knjižne ilustracije minila. Obsedenost slikarjev z literaturo in njeno razlago je ugasnila po romantiki. Odrasli smo se pravzaprav vedno lahko vprašali: ali literarno besedilo s sliko ali samo, s posrednikom ali brez njega, ali naj beremo Danteja, Don Kihota in Fausta same ali jih sprejemamo v tuji, pa če še tako uspeji interpretaciji?

Ali se lahko zgodi, da bo kmalu minila tudi zlata doba otroške ilustracije? Dokler bodo obstajale knjige za otroke, bo ilustracija z njimi delila usodo. Tako je danes ilustrirana mladinska knjiga ostala pravzaprav edini, pravi in potreben predstavnik bujne umetniške tradicije. Kajti vedno in najprej pomeni ilustrirati razložiti, pojasniti tekst s sliko. Ilustrator je tako prvi interpretator, posrednik za jasnejše dožemanje. Vsi tisti, ki rišejo v knjigah, če še tako lepo, niso pravi ilustratorji, če svoj likovni svet ločujejo od besedila, če slike ne spremlja besedilo ali če je nepomembno. Tedaj gre za govor v slikah, nekoč je to bila Bildgeschichte, danes strip ali variacija na temo, ne pa ilustracija (tema). Ali se slika bori s tekstom za prvenstvo ali pa se besedilu izmika. Dober ilustrator deluje kot vesten scenograf ali kostumograf, ki sodeluje z osnovnim literarnim delom in ne zakriva njegovih idej. Pravzaprav je »prijateljsko sodelovanje« potrebno, kadar naj bo slika posrednik pri dožemanju besedila, kar je pri otrocih nujno.

Ilustracija je tudi prvi, najpreprostejši stik dveh umetnosti, poskus njunega sodelovanja. In to tistih dveh umetnosti, katerih približevanje se teoretično želi in hkrati izpodbija. Ilustracija omogoča zblíževanje večnih nasprotnikov in soigralcev, besede in slike, ki se sicer bistveno ločita v izražanju. Toda na tovrstni sliki je treba utelesiti besedo, podčrtati pa tisto likovno, ker je bistveno tudi za dobro risbo — sliko s temo. Knjižno ilustracijo bi lahko primerjali z ilustracijo-sliko največjega formata, to je z zidno sliko, s fresko (namenoma ne pravim z dekoracijo) v srednjem veku. Freska je lahko bila golo razglašanje dogme, besedila, bila pa je tudi dobra umetnina samo, če je zadela s svojo živo strukturo slike, ko je bila umetniško jasna. Tudi pri mladinski knjižni ilustraciji razlikujemo slabši ali močnejši likovni zamah. Odrasli smo ga dolžni ocenjevati, a tudi otroci bodo sprejeli umetniško ekspresivno ilustracijo, če bo izrazno dostopna in ne bo zanje uganka. Tako bo nekaj od umetniške moči slike začelo tudi pedagoško delovati in tako se bo posodobila stara Platonova težnja.

Čeprav je v otroški knjigi bolj kot v drugih potrebna identifikacija slike z besedilom, ker bi drugače nastala za otroka skrivnostna razpoka, mora ilustrator oblikovati le svojo osebno verzijo. Vedno je namreč mogoča še tudi kakšna druga, če mislimo na videnje umetniškega besedila.

Prevedla Darja Kramberger

U svom prilogu o ilustraciji za dječje knjige, autor razmišlja o ovoj, posebnoj grani primjenjene umetnosti, o poslu vrlo složenom i punom odgovornosti. Da bi uspela, ova ilustracija mora da zadovolji mnoge zahteve, na primer da stvori intiman odnos prema tekstu, prema čitaocu-detetu, a i da umetnik kroz nju progovori svojim stilom. Čuju se zahtevi za novom, savremenom knjižnom slikom za decu, pa autor postavlja pitanje šta se zapravo pod ovim može podrazumevati; smatra da uvek treba da postoje posebni kriteriji za vrednovanje ovih umetnina, kao i da o njima mora da razmišlja širi krug stručnjaka (pored likovnih umetnika, pedagozi, literati), jer je ova umetnost bitno edukativna i vezana za tekst kao osnovu. Autor se osvrće na vaspitanje putem slike kroz istoriju. I u promenjenoj i silno proširenoj situaciji ponude slike deci putem masovnih medija (crtani film i dr.), koji otimaju teren klasičnoj knjizi za decu, smatra da još dugo ima života ovoj umetnosti: dokle god bude vrednih tekstova, biće i potrebe da se ostvaruje ovaj najprisniji dodir slike-reči, kroz dječju knjigu.

Summary

In his article on illustration of children's books, the author discusses this special branch of applied arts which is a very complex and responsible task. This kind of illustration has to meet many demands in order to succeed: it should create a close relation towards the text and the reader-child and the artist to speak through the illustration in his own style. Demands for new, modern book picture for children are heard. So the author raises the question: what can be understood by this. In her opinion special criteria should always exist for assessing these works of art. In view of the fact that this art is essentially educational and linked to the text as its basis, a larger circle of experts should be involved (beside plastic artists also teachers and writers). The author mentions learning by means of the picture through the history. Today, in a changed and very extended situation, the pictures are offered to the children by mass media (animated cartoons etc.) which are taking the place of the classical book for children. There is still a lot of life in this kind of art: as long as there will be good text there will be a need to establish this original relation between the picture and the word by means of children's books.